Bieganowski, Lech / Małłek, Janusz

Nowe przyczynki do historii okularów w Polsce w XVI w. : gdańskie okulary księcia pruskiego Albrechta

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 19/2, 291-303

1974

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Lech Bieganowski, Janusz Małłek

NOWE PRZYCZYNKI DO HISTORII OKULARÓW W POLSCE W XVI W.

(GDAŃSKIE OKULARY KSIĘCIA PRUSKIEGO ALBRECHTA)

DOTYCHCZASOWE BADANIA

Historia okularów w Polsce nie doczekała się dotychczas osobnego syntetycznego opracowania. Pierwszym z badaczy, który napisał krótki zarys historii polskich okularów, był Adam Bednarski [1]. Jego zarys powstał na marginesie większej pracy poświęconej historii okulistyki polskiej. Do dziś nie został on zastąpiony nowym, sumującym dotychczasowe badania opracowaniem. Ostatnio ukazała się co prawda cenna książka W. H. Melanowskiego [2] dotycząca dziejów okulistyki, lecz samym okularom nie poświęcono tam wiele miejsca. Wśród pozostałych autorów, którzy posunęli naszą wiedzę o historii okularów w Polsce do końca XVI w. należy wymienić Konopkę [3], Kwiatkowską-Kawecką [4], Wyrobisza [5] i Bogucką [6].

Artykuł niniejszy ma być próbką usystematyzowania naszej dotychczasowej wiedzy o dziejach okularów w Polsce do XVI w., a równocześnie ma on dostarczyć nowy materiał źródłowy. Jesteśmy bowiem przekonani, że napisanie rzetelnej historii okularów w Polsce musi poprzedzić publikacja wielu przyczynków i cząstkowych artykułów. Tym usprawiedliwiamy prezentowaną tutaj publikację.

WYNALEZIENIE OKULARÓW I ICH ROZPOWSZECHNIENIE NA ZACHODZIE EUROPY

Nazwiska wynalazcy okularów nie udało się badaczom, jak dotąd, w sposób rozstrzygający ustalić [7]. Niewątpliwie pierwszym, który utorował drogę okularom w ich praktycznym zastosowaniu, był filozof a także fizyk

[1] A. Bednarski: *Historya okulistyki w Polsce w wieku XVI—XVII.* Lwów 1928 s. 99—113; Tenże: *Historya okularów w Polsce w wieku XVI—XVIII.* „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny" t. 7: 1927 zesz. 1 s. 1—11.

[2] W. H. Melanowski: *Dzieje okulistyki.* Warszawa 1972 s. 75—77.

[3] S. Konopka: *Dzieje jednego wynalazku. Rzecz o okularach.* „Archiwum Historii Medycyny" t. 23: 1959 zesz. 3 s. 413—421.

[4] Z. Kwiatkowska-Kawecka: Wynalezienie okularów i ich rozpowszechnienie się ze szczególnym uwzględnieniem historii okularów w Polsce. „Klinika Oczna" 41: 1971 nr 5 s. 753—759; Taż: *Doskonalemie okularów i historia soczewek nagałkowych.* Tamże s. 903—908.

[5] A. Wyrobisz: *Szkło w Polsce od XIV—XVII wieku.* Wrocław 1968 s. 159—163.

[6] M. Bogucka: *Gdańsk jako ośrodek produkcyjny w XIII—XVIII wieku.* Warszawa 1962 s. 161.

[7] Fragment dotyczący rozpowszechniania okularów na Zachodzie Europy opracowano na podstawie cytowanych wyżej publikacji oraz prac: A. C. Crombie: *Nauka średniowieczna i początki nauki nowożytnej.* T. 1. Warszawa 1960 s. 281 oraz W. Münchow: *Geschichte der Brille.* W: *Der Augemarzt.* Bd. 7. Leipzig s. 475—540.

angielski, Roger Bacon (1214—1294). Zalecił on bowiem starcom do czytania soczewki wypukłe. Częściej jednak badacze wskazują na dominikanina, Aleksandra della Spina, jako właściwego odkrywcę okularów, który wykonał je pod koniec XIII w. Najprawdopodobniej miał on jednak poprzednika, jak o tym świadczy cytowany przez wszystkich historyków okularów tekst z kroniki z początku XIV w. z klasztoru św. Katarzyny w Pizie:

„Brat Aleksander della Spina, człowiek skromny i dobry, umiał z łatwością wykonać to, co widział lub o czym słyszał. Wykonywał on okulary i chętnie tego uczył innych. Okulary poprzednio robił ktoś inny, kto jednak nic o nich nie chciał mówić". Niedawno W. Münchow wysunął hipotezę, iż mógł być nim okulista Piotr Hiszpan, czyli późniejszy papież Jan XXI (1226—1277) [8]. Jan XXI znał z pewnością Rogera Bacona, skoro w tych samych latach studiowali w Paryżu u Wilhelma Shireswooda. Tak więc Anglikowi Rogerowi Baconowi, Włochowi Aleksandrowi della Spina i, być może, Piotrowi Hiszpanowi zawdzięczamy wynalazek okularów. Marginesowo należy tu wspomnieć, że za współtwórcę okularów przez długi czas błędnie uważano innego włoskiego zakonnika, Salvino degli Armati, a ostatnio, nie bez podstaw, Konopka [9] wysunął hipotezę, że pierwszym konstruktorem okularów mógł być robotnik zatrudniony w hutach szkła w Wenecji, a potem wynalazek ten rozpowszechnili inni, jak wspomniany już wyżej Aleksander della Spina.

Podobnie jak nie ustalony jest ściśle wynalazca okularów, tak również trudno jest podać dokładną datę pojawienia się tego wynalazku, powszechnie przyjmuje się jednak, że przypada ona na koniec XIII stulecia. Podstawą do tej datacji jest znana data śmierci Aleksandra della Spina (1313 r.) oraz wzmianka w kazaniach Giordana de Rivolty z 1305 r., w których pisze on, że od wynalezienia okularów nie upłynęło jeszcze 20 lat.

Za kolebkę okularów należy więć uznać Włochy. Tutaj wynalazek ten został dalej rozpowszechniony. Sprzyjał temu rozwinięty przemysł szklarski, zwłaszcza w Wenecji, gdzie pracowali znakomici szlifierze szkieł, np. sławny Lorenza.

Ówczesna technologia pozwalała na obróbkę soczewek płaskowypukłych lub wypukłych (soczewki wklęsło-wypukłe pojawiły się dopiero w początku XVI w.) z kryształu, berylu lub szkła lanego szlifowanego. Brak znajomości zasad refrakcji uniemożliwiał korygowanie wad wzroku, tak że pierwsze okulary mogły być używane tylko do czytania (okulary starczowzroczne), ewentualnie służyć mogły osobom z nadwzrocznością.

Rozpowszechnieniu się okularów bezsprzecznie sprzyjał fakt wynalezienia druku przez Jana Gutenberga (1450 r.), a co za tym idzie — rozpowszechniania się umiejętności czytania. Stąd też zaczęły się okulary przyjmować nie tylko we Włoszech, ale także w innych krajach europejskich, a nawet poszukiwanym towarem były poza granicami Europy. Naturalnie, były one jeszcze zbyt drogie, aby każdy mógł sobie na nie pozwolić. W pierwszym okresie rozwoju okulary stały się symbolem uczoności, gdyż korzystali z nich przede wszystkim uczeni i duchowni. Coraz częściej zaczęli używać okularów także kupcy i osoby prowadzące księgi rachunkowe. Powodowało to dalszy popyt na okulary, szczególnie w mia-

[8] W. Münchow, jw., s. 486—487.
[9] S. Konopka, jw., s. 415.

stach, a że tak było w istocie, świadczy fakt łączenia się poszczególnych producentów okularów w cechy. I tak w Niderlandach powstały cechy w wieku XIV, natomiast w Anglii, Francji i w Niemczech w wieku XV.

OKULARY W POLSCE W WIEKU XV I XVI

Import okularów z Zachodu do Polski datuje się dowodnie od ostatnich dziesięcioleci XV w. Naszą wiedzę o używaniu okularów w Polsce w XV i XVI w. czerpiemy z kilku różnych źródeł:

1) z inwentarzy ruchomości i z testamentów,
2) z ikonografii,
3) ze wzmianek w literaturze pięknej oraz słownikach szesnastowiecznych,
4) ze wzmianek w korespondencji.

Jeśli chodzi o ziemie polskie, nie znamy na razie żadnych zachowanych okularów o proweniencji z XV, bądź też XVI w.[10]. Tymczasem w 1953 r. w klasztorze cysterskim w Wienhausen, w okolicach Celle (NRF), wykryto schowek, w którym obok książek, tabliczek do pisania, nożyc i noży znaleziono pokaźną liczbę okularów, niektóre nawet w skórzanych pokrowcach. Niektóre z tych okularów miały szkła żółtawe lub o zielonkawym odcieniu, ze śladami zanieczyszczeń chemicznych. Szkła tych okularów były płasko-wypukłe, o sile 3—3,5 dioptrii. Oprawki tych okularów zrobione były z drzewa lipowego oraz bukszpanowego; ważyły zaledwie kilka gramów, mogły się więc z łatwością trzymać na nosie.

Odkrycie to było wielką rewelacją, zwłaszcza że dotychczasowe nasze wyobrażenia o ówczesnych okularach, oparte na ikonografii, zostały teraz całkowicie potwierdzone[11].

Zestawmy obecnie wzmianki o okularach w Polsce z XV i XVI wieku.

WZMIANKI O OKULARACH Z INWENTARZY MIESZCZAN

a) *mieszczan krakowskich*

Okulary znajdowały się wśród nieruchomości Waltera de Sancto Gallo w 1485 r. — nabył je Hannus Otto[12].

Okulary figurują w spisach rzeczy Wojciecha Bazy, profesora medycyny w Krakowie (1535 r.), na co dotychczas w literaturze nie zwrócono uwagi[13], oraz w dobytku mieszczaniana Wilhelma Waczena 1545 r.[14].

b) *mieszczan poznańskich*[15].

---

[10] Prasa podawała, że ostatnio w Warszawie zorganizowano wystawę okularów z różnych czasów. Nie było tam jednak okularów z XV, czy też XVI w.

[11] W. Münchow, jw., s. 493—494.

[12] J. Ptaśnik: *Cracovia artificum*. T. 4. Kraków 1917 nr 901: „Res Walteri de Sancto Gallo [...] Item 7 drucklen ogenspegil, [...] Similiter et Hannus Otto recognovit se emisse circa dictam Barbaram Rotcasperin de rebus videlicet brillis [...]". Zapiskę tę cytuje po raz pierwszy A. Bednarski, jw., s. 99—100, oraz inni autorzy zajmujący się historią okularów w Polsce: Z. Kwiatkowska-Kawecka, jw., s. 757 i A. Wyrobisz, jw., s. 159.

[13] J. Ptaśnik: *Cracovia artificum*. T. 5. Kraków 1937 zesz. 2 nr 831: „res conscripte d. doctoris Alberti Basa de Posnania. [...] Item [...] teca cum 2 ocullariis".

[14] J. Ptaśnik, jw., zesz. 2 nr 1148; A. Wyrobisz, jw., s. 160.

[15] *Inwentarze mieszczańskie z lat 1528—1635 z ksiąg miejskich*. Przygotowali do druku S. Nawrocki i J. Wisłocki, Poznań 1961 s. 19 (nr 30), s. 72 (nr 100), s. 86 (nr 116), s. 87 (nr 116), s. 102 (nr 143), s. 169 (nr 202) — zestawione tutaj numery i strony odpowiadają kolejno podanym przez nas wzmiankom o okularach „poznańskich". A. Wyrobisz, jw., s. 162.

Wśród oszacowanych 12 III 1550 ruchomości po młodzieńcu, który utonął, nie znanym z nazwiska, znajdowały się „ocularia", o wartości 1 florena i 12 groszy.

Do oszacowanych 10 V 1561 towarów kupca wrocławskiego, Jana Freyberga, wpisano „34 par okularów i wierściadło", wartości florenów 2 i groszy 6.

W inwentarzu towarów pozostałych po kupcu norymberskim, Józefie Ewa, spisanym 4 V 1566 w języku niemieckim, odnajdujemy cztery tuziny „Feltbrillen", na sumę 1 florena i 8 groszy, oraz 8 skrzyneczek („kestell") z okularami, o wartości 4 florenów, i 13 tuzinów futerałów do okularów, wartości 2 florenów.

Także w inwentarzu pośmiertnym kupca norymberskiego, Andrzeja Pegniczera, 19 VII 1568 oraz 17 V i 20 VII 1569 znajdujemy „3 snopki puzderek do ocularii".

Wreszcie w inwentarzu pośmiertnym cyrulika, Henryka Rubanka, spisanym 18 VIII 1575, zanotowano pozostawione przez zmarłego „occularia ze śrzebrem jedne".

c) *księgarzy krakowskich i lwowskich*

Z 1547 r. pochodzi inwentarz książek i różnych sprzętów z krakowskiej księgarni Jana Scharfenbergera, wymieniający księgozbiór poznańskiego mieszczanina, Jana Lotara, a wraz z nim ponad 30 okularów oraz futerałów na nie [16].

Wymienione są też okulary w spisie lwowskiego księgarza, Balcera Hubnera, z 1591 r. [17].

OKULARY W IKONOGRAFII POLSKIEJ XVI WIEKU

Pierwsze wyobrażenia ikonograficzne okularów w Polsce są późniejsze niż na Zachodzie Europy, gdyż pochodzą dopiero z XVI w. Poza tym, jak dotąd, nie odnaleziono ich zbyt wiele. Najstarsze wizerunki okularów w Polsce wykonane zostały w drzeworytach. I tak na karcie tytułowej *Opusculum musice* Sebastiana z Felsztyna jest umieszczony drzeworyt przedstawiający grupę 6 mężczyzn, z których jeden ma na nosie okulary [18]. Dziełko to drukowane było kilkakrotnie w Krakowie w latach 1518—1534. Ten sam drzeworyt zdobi kartę tytułową dzieła Stefana Monetariusza *Epithoma utriusque musices*, wydanego przez Floriana Unglera w Krakowie w 1518 r. [19].

W tryptyku wawelskim Mikołaja Lancza z Kitzingen z 1521 r. w scenie zaśnięcia Matki Boskiej św. Ambroży oraz jeden z apostołów przedstawieni są w okularach [20].

Na ścianie tzw. winiarni w Lublinie jedno z malowideł przedstawia postać mężczyzny — prawdopodobnie Arystotelesa — trzymającego w ręku

---

[16] A. Benis: *Materiały do historii drukarstwa i księgarstwa w Polsce*. „Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce", t. 7: 1892 s. 22, 23, 37 i A. Bednarski, jw., s. 102. A. Wyrobisz, jw., s. 159—160; Z. Kwiatkowska-Kawecka, jw., s. 757.

[17] A. Bednarski, jw., s. 102; Z. Kwiatkowska-Kawecka, jw., s. 757.

[18] A. Bednarski, jw., s. 100; Z. Kwiatkowska-Kawecka, jw., s. 757.

[19] Tamże.

[20] M. Goetel-Kopf: *Tryptyk wawelski Michała Lancza z Kitzingen*. W: *Studia renesansowe*. T. 2: 1957 s. 91 i nast., fig. 7, 21, i A. Wyrobisz, jw., s. 162.

okulary. Malowidło to pochodzi z wieku XVI [21]. W 1561 r. w drukarni Aleksandra Augezdeckiego w Szamotułach wydano kancjonał czeski *Piesne chwal Bożskych,* którego stronę tytułową zdobi drzeworyt przedstawiający chór braci czeskich. Jedna z postaci na tym drzeworycie ma okulary [22].

WZMIANKI O OKULARACH W LITERATURZE PIĘKNEJ I SŁOWNIKACH SZESNASTOWIECZNYCH

1. Trudno skoczyć stáremu w grubych suleiaciech
   Albo pánnę oględáć w skłanych okulaciech.
   Marcin Bielski, *Komedia Justina i Konstanciej brata z siostrą* [...]. Kraków 1557, E2.
2. Tákoweyże też iest kuźniey y owo drugie (kiedy człowiekowi ktory niema nosa mowi ktho) Ná czoż ty brácie kładziesz okulary? ábo czym lecie woniasz rożey?
   Łukasz Górnicki, *Dworzanin.* Kraków 1566. Q.
3. Specilla [...] Germ. Augen spiegel/Brillen. [...] Pol. Brille, oculari.
   Ambrosius Calepinus, Dictionarium decem linguarum, Lugdunum 1588, 997a.
4. Bá ták iest záisté
   Kupiłem tám [na wendecie] był tanie okulary czyste.
   Wyprawa plebańska. Kraków 1590,A3v.
5. Marcin Łaszcz, *Okulary na Zwierciadło małżeństwa chrześcijańskiego w Polszce* [...]. Winlo 1594 [23].

Dotychczas historycy okularów odnotowywali jedynie wspomniany wyżej fragment z M. Bielskiego i tytuł książki Łaszcza [24]. Dodajmy tu, że w przysłowiach polskich XVI wieku okulary nie są jeszcze wymieniane [25].

GDAŃSKIE OKULARY KSIĘCIA PRUSKIEGO ALBRECHTA

W dotychczasowych badaniach nad historią okularów w Polsce nie zwrócono, jak dotąd, większej uwagi na jeszcze inne źródła, a mianowicie korespondencję. Tymczasem listy dostarczają wiele interesującego materiału. W archiwum królewskim w Getyndze (NRF) znajdują się dwa ciekawe listy o okularach księcia Albrechta. Pierwszy list został napisany przez księcia Albrechta 29 marca 1542 r. i skierowany był do burmistrza gdańskiego, Jana von Werdena. Na załączonej do listu cedule książe Albrecht napisał:

„Także dotarło do nas, że w Gdańsku mieszka podobno człowiek, który wykonał załączone Ocularia, które są bardzo dobre, wszakże swego czasu to jedno stłukło się, więc pragniemy łaskawie — ponieważ bez wątpienia

---

[21] J. E. Dutkiewicz: *Malowidła z XVI wieku w tzw. winiarni w Lublinie.* W: *Studia renesansowe,* jw., s. 164, fig. 21 i 22; A. Wyrobisz, jw., s. 162.

[22] A. Bednarski, jw., s. 103; Z. Kwiatkowska-Kawecka, jw., s. 757.

[23] Powyższe zestawienie wzmianek o okularach pochodzi z *Kartoteki Polszczyzny XVI wieku,* przygotowanej przez Instytut Badań Literackich PAN. Autorzy pragną wyrazić swoją wdzięczność Panu doc. dr hab. Franciszkowi Pepłowskiemu z Torunia za łaskawe udostępnienie im tych materiałów.

[24] S. Konopka, jw., s. 418; Z. Kwiatkowska-Kawecka, jw., s. 7575.

[25] *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich.* T. 2. Warszawa 1970.

znacie ten znak i tego człowieka — niech nie będzie dla was zbyt uciążliwe zlecenie wykonania takich ponownie, z tym że w część wytłuczoną, lewą, wprawione będzie wyraźniejsze i lepsze szkło aniżeli to drugie po prawej stronie. Przytem zamówcie tych jeszcze jedną parę lub sześć takich samych, (aby znak był z przodu, a z lewej strony lepsze i wyraźniejsze szkło było zrobione aniżeli to drugie po prawej stronie). Jesteśmy gotowi łaskawie przyjąć to za łaskawą stosowaną zapłatą" [26].

Drugi list skierował książę Albrecht do Bernarda Pretwicza, starosty barskiego, 14 sierpnia 1553 r. Pisał w tym liście książe, iż otrzymał od niego 2 listy: pierwszy z nich przeczytał i przyjął jego treść do wiadomości. Musi jednak wyznać prawdę Pretwiczowi, że drugi list wraz z okularami, które trzymał w rękach zamierzając go przeczytać, położył na stole, gdyż przeszkodzili mu w czytaniu goście zapełniający cały zamek, jak o tym sługa starosty mógł się naocznie przekonać. Goście ci pragnęli pożegnać się z księciem, a oderwany w ten sposób od czytania książę nie wie, gdzie odłożony list wraz z okularami zawieruszył się. Pragnie, by Pretwicz nie żywił do niego z tego powodu żadnej urazy, ponieważ stało się to wskutek panującego wówczas w zamku zamieszania [27].

Z treści tych listów można wyciągnąć szereg wniosków i postawić kilka pytań.

1. List do burmistrza Werdena jest pierwszym znanym nam w Polsce zamówieniem na okulary.

2. Zamówienie okularów w Gdańsku wskazuje na to, iż byli tam już w pierwszej połowie XVI w. producenci okularów, a przynajmniej jeden taki rzemieślnik, choć nie znamy go z nazwiska. Dotychczas sądzono, że okulary do Polski sprowadzono w tym czasie z Włoch, Francji lub Niemiec. Okulary, o których ks. Albrecht pisze, że są stłuczone i zostały poprzednio wykonane w Gdańsku, musiały więc być wykonane na pewno przed 29 marca 1542 r., a być może rok, czy nawet parę lat wcześniej. Tymczasem z badań prof. M. Boguckiej wiemy, że na pewno producenci okularów byli w Gdańsku w końcu XVI w., skoro w 1602 r. sporządzono inwentarz ruchomości po 2 takich rzemieślnikach [28]. W świetle naszego nowego źródła należy również, zdaniem prof. M. Boguckiej [29], przesunąć datę pojawienia się producentów okularów w Gdańsku na I połowę XVI w.

---

[26] Staatliches Archivlager, Göttingen, *Ostpreussische Folianten* Nr 68 k. 29: „Cedula in Hansen von Werdenns Brief: Auch gelangt an uns, wie zu Danzigk ein Mann, welcher inliegende Ocularia, welche sehr gut sein gemacht hat, wonen solle. Seintemal uns aber das eine zerbrochen, so begeren wir gantz gnediglichen, weil ir sonder Zweifel das Zeichen, auch den Mann kennet, ir wollet euch nicht beschweren und uns dieselb wiederumb verfertigen lassen. Also das in das ausgebrochene und lincke Theil ein clerer und besser Glas weder das ander auf der rechten Seiten ist, gesetzt werde. Daneben uns derselben noch ein Par oder sechs gleicher Gestalt (das das Zeichen forn und auf die lincke Seite ein besser und clerer Glas weder auf die ander und rechte gemacht werde, bestellen). Das sein wir neben gnediger geburlicher Bezalung in Gnaden abzunemen erbutigk".

[27] Staatliches Archivalager, Göttingen, *Ostpreussische Foliamten, Auswärtige Beziehungen* Nr 45 A k. 189v—190: „Mussen aber in Warheit bekennen, das wie wir Eurer ander Schreiben in Handen gehabt und verlesen wollen, denselben Briff sampt den Brillen, weil unser Haus, wie euer Diener gesehen, voller Leute gewesen, mit denen wir uns gesegnet auf den Tisch gelegt, und durch solch viele Diener abgehalten worden, euer Schreiben zu verlesen und nit wissen konnen, wo es sampt den Brillen hinkumen".

Za informację o tym liście pragniemy serdecznie podziękować Panu prof. dr hab. Andrzejowi Tomczakowi z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

[28] M. Bogucka, jw., s. 161.

[29] Pogląd wyrażony w liście prywatnym przez prof. M. Bogucką do dra J. Małłka

Należy także uwzględnić Gdańsk jako jeszcze jedno źródło zaopatrzenia Polski w okulary.

3. Okulary, których używał ks. Albrecht, służyły do czytania, jak o tym dobitnie świadczy drugi list, z 1553 r. Jak bardzo były mu one potrzebne, świadczy to, że ich brak nie pozwalał mu na prowadzenie korespondencji. W chwili gdy książę redagował list do Werdena w 1542 r. miał lat 52, natomiast gdy pisał list do Pretwicza, miał już lat 63.

4. Zagadkowy zwrot w liście z 1542 r. zawierający prośbę księcia o wprawienie wyraźniejszego i lepszego szkła na miejsce stłuczonego (lewego), wytłumaczyć się da istniejącym u niego niedowidzeniem (amblyopia) [30] z powodu zeza. O istnieniu zeza u ks. Albrechta wspomina jego biograf, W. Hubatsch [31], dodając, że kolor jego oczu był brązowy. Współcześni nazywali nawet księcia „świdrowatym" [32]. O zezie ks. Albrechta najdobitniej świadczy bogata galeria portretów, sztychów, miniatur i mie-

Ryc. 1. Łukasz Cranch (st.) Książę Albrecht (fragment portretu, 1528 r.). Reprod. z *Albrecht von Brandenburg-Ansbach und die Kultur seiner Zeit.* Düsseldorf 1968.

Рис. 1. Лука Гранах (ст.) Князь Альбрехт (фрагмент портрета, 1528 г.). Репродукция из *Albrecht von Brandenburg-Ausbach und die Kultur seiner Zeit.* Düsseldorf 1968.

Fig. 1. Luke Cranach (the older) Prince Albrecht (part of a portrait, 1528). Reproduced from *Albrecht von Brandenburg-Ansbach und die Kultur seiner Zeit.* Düsseldorf 1968.

[30] Amblyopia (niedowidzenie), termin medyczny (okulistyka), oznaczający upośledzenie widzenia w jednym oku, którego nie można wytłumaczyć istniejącą w tym oku zmianą organiczną (np. wadą wzroku), lub też bez przyczyny organicznej. Amblyopia najczęściej występuje w oku zezującym; bardzo rzadko stwierdzić ją można w oku bez zeza.

[31] W. Hubatsch: *Albrecht von Brandenburg-Ansbach...* Heidelberg 1960 s. 15.

[32] W. Pociecha: *Geneza hołdu pruskiego (1467—1525).* Gdynia 1937 s. 99.

Ryc. 2. Hans Königswieser: Książę Albrecht (fragment miedziorytu 1560 r. z błędnym podpisem informującym, że przedstawia on elektora saskiego, Maurycego). Reprod. z *Albrecht vom Brandenburg-Ansbach und die Kultur seiner Zeit.* Düsseldorf 1968.

Рис. 2. Ганс Конигсвизер: Князь Альбрехт (фрагмент гравюры 1560 г. с ошибочной информационной надписью, что она представляет саксонского электора Мориса). Репродукция из *Albrecht von Brandenburg-Ansbach und die Kultur seiner Zeit.* Düsseldorf 1968.

Fig. 2. Hans Königswieser: Prince Albrecht (par of a copperplate from 1560 with a misleading inscription stating it represents the Saxon elector, Maurice). Reproduced from *Albrecht von Brandenburg-Ansbach und die Kultur seiner Zeit.* Düsseldorf 1968.

dziorytów różnych mistrzów, na których przedstawiany jest on przeważnie z zezem zbieżnym oka lewego (ryc. 1, 3). W dostępnym materiale ikonograficznym tylko miedzioryt Hansa Königswiesera przedstawia księcia z zezem zbieżnym oka prawego (ryc. 2), nieliczne zaś tylko portrety nie uwidaczniają, bądź też nie ukazują tego defektu w sposób wyraźny. Na marginesie należy zaznaczyć, że u niektórych członków rodziny ks. Albrechta (bracia) występowały różne postacie zeza, co zgodne jest z okulistycznym doświadczeniem o rodzinnym występowaniu wad wzroku i zeza [33]. O tym, że okulary zamawiane przez ks. Albrechta nie były szkłami korekcyjnymi (w dzisiejszym zrozumieniu tego słowa — korygującymi wadę wzroku), świadczy fakt, że nie znano wówczas zasad określania stanu refrakcji oka, oraz to że okularów takich nie zapisano by na odległość.

5. Z listu z 1542 r. wyraźnie wynika, iż znak ((das Zeichen") na okularach był znakiem firmowym producenta. Znakowanie okularów nakazywały ordynacje cechowe w Norymberdze i Augsburgu w I połowie

[33] M. Wilczek, K. Krzystkowa: *Nowoczesne leczenie zeza.* Warszawa 1971 s. 193.

Ryc. 3. Henryk Königswieser: Książę Albrecht (miniatura, 1564 r.) Reprod. z *Albrecht von Brandenburg-Ansbach und die Kultur seiner Zeit.* Düsseldorf 1968.

Рис. 3. Генрик Кёнигсвизвр: Князь Альбрехт (миниатура 1564 г.) Репродукция из *Albrecht von Brandenburg-Ansbach und die Kultur seiner Zeit.* Düsseldorf 1968.

Fig. 3. Henry Königswieser: Prince Albrecht (a miniature, 1564). Reproduced from *Albrecht von Brandenburg-Ansbach und die Kultur seiner Zeit.* Düsseldorf 1968.

XVI w. Według Münchowa jeszcze dzisiaj na podstawie tych znaków można ustalić, kto był wytwórcą okularów i kiedy one powstały [34]. Należy jednak sądzić, że w spotykanych w tym okresie okularach trzeba było oznaczyć stronę przednią (zwróconą do druku) dla odróżnienia od strony tylnej (zwróconej do oczu). Znak taki był też jednocześnie skalą oznaczającą siłę szkła, — a jak powiedzielibyśmy dzisiaj, oznaczał „moc szkła w dioptriach" [35].

6. Zastanawia w liście z 1542 r. zamówienie na 6 par okularów od razu. Nie jest to jednak czymś nadzwyczajnym, skoro dzisiejsze okulary służą użytkownikowi przeciętnie około 3 lat, a ponadto są przedmiotem łatwo ulegającym zniszczeniu lub uszkodzeniu. Elektor saski, August, pozostawił po sobie aż 36 par okularów, przeważnie w złotej lub srebrnej oprawie [36]. Okularów takich, choćby ze względu na oprawki, nie wyrzucano, lecz oddawano do skarbczyka.

7. Należy także zastanowić się nad wyglądem okularów ks. Albrechta. Czy były to okulary nitowane, wieszakowe, czy też okulary przytrzymywane na nosie za pomocą sznurków zakładanych za uszy?

---

[34] W. Münchow, jw., s. 514.
[35] Z. Kwiatkowska-Kawecka, jw., s. 903.
[36] W. Münchow, jw., s. 501.

Ryc. 4. Bernhard Strigl: Święty Serwacy (fragment obrazu, koniec XV wieku). Reprod. z *Studien zur deutschen Kunstgeschichte Strassburg* 1915, Heft 180.

Рис. 4. Бернард Стригл: Святой Серватий (фрагмент картины, конец XV в.) Репродукция из *Studien zur deutschen Kunstgeschichte.* Strassburg 1915, Heft 180.

Fig. 4. Bernhard Strigl: Saint Serwacy (part of a painting, end of the 15th century). Reproduced from *Studien zur deutschen Kunstgeschichte.* Strassburg 1915, Heft 180.

Ryc. 5. Hermann Ring: Wirgiliusz (fragment obrazu, I poł. XVI w.). Reprod. z *Studien zur deutschen Kunstgeschichte.* Strassburg 1915, Heft 180.

Рис. 5. Германн Ринг: Виргилий (Фрагмент картины, I пол. XVI в,) Репродукция из *Studien zur deutschen Kunstgeschichte.* trass rg 1915, Helft 180.

Fig. 5. Hermann Ring: Virgil (Part of a painting, first half of the 16th century). Reproduced from *Studien zur deutschen Kunstgeschichte.* Strassburg 1915, Heft 180.

Ryc. 6. Hans Multscher: Śmierć Marii (fragment obrazu, II poł. XV w.). Reprod. z *Studien zur deutschen Kunstgeschichte.* Strassburg 1915, Heft 180.

Рис. 6. Ганс Мультшер: Смертс Марии (фрагмент картины, II пол. XV века) Репродукция из *Studien zur deutschen Kunstgeschichte.* Strassburg 1915, Hpft 180.

Ryc. 6. Hans Multscher: Śmierć Marii (fragment obrazu, II poł. XV w.). Reprod. 15th century). Reproduced from *Studien zur deutschen Kunstgeschichte.* Strassburg 1915, Heft 180.

Na podstawie materiału ikonograficznego tamtej epoki domyślać się można, że okulary księcia wykonane były z soczewek płaskowypukłych oprawnych w metal (złoto? srebro?), lub też w róg, kość, skórę, drzewo lipowe czy bukszpanowe. Okulary takie trzymać musiał książę ręką przy oczach, ewentualnie utrzymywały się one na nosie dzięki zaciskowi, zapewne niezbyt wygodnemu (ryc. 4, 5, 6) [37].

8. Czy okulary te zapisał księciu jego okulista? List z 1542 r. przeczy temu. Książę nie powołuje się na opinię żadnego lekarza, choć wiadomo, że na dworze jego byli okuliści. W 1546 r. mieszkał w Królewcu okulista, Ruprecht Beckeln [38]. Należy podkreślić, że okuliści ówcześni odnosili się dość sceptycznie do okularów [39].

9. W końcu należałoby zapytać, ile mógł zapłacić książę za jedną parę okularów?

Ceny okularów w Europie Zachodniej były różne. Elektor saski August zapłacił we Włoszech za 1 parę aż 50 talarów, a w Anglii tylko 12 talarów [40]. Były to jednak z pewnością okulary oprawne w złoto, godne elektora. Natomiast okulary, jakie pozostawił młodzieniec, który utopił się w

[37] A. Bednarski, jw., s. 100—101; Z. Kwiatkowska-Kawecka,, jw., s. 904.

[38] Staatliches Archivlager, Göttingen, *Ostpreussische Folianten, Auswärtigem Beziehungen* A. Nr 44 k. 310—311, 2 września 1546. Książę Albrecht do Mikołaja Lasockiego, starosty w Dybowie koło Torunia.

[39] W. Münchow, jw., s. 487.

[40] Tamże.

Poznaniu w 1550 r., oszacowane zostały na 1 floren i 12 groszy. Za te pieniądze można było kupić w tym okresie w Gdańsku (brak nam danych o cenach w Poznaniu) 10 butelek wina reńskiego, beczkę piwa, półtora cielaka lub półtora pary butów [41]. Cena okularów ks. Albrechta była z całą pewnością wyższa.

Kończąc należy powiedzieć, że analizowane wyżej listy potwierdzają nie tylko znany uprzednio fakt istnienia zeza u ks. Albrechta, lecz świadczą też o niedowidzeniu zezującego oka. Przede wszystkim jednak świadczą one o tym, że w I połowie XVI w. w Polsce była znana sztuka wytwarzania okularów i być może, iż część okularów wymienionych w zestawionych wzmiankach była sprowadzana właśnie z Gdańska.

Л. Бегановски, Я. Маллэк

К ВОПРОСУ ИСТОРИИ ОЧКОВ В ПОЛЬШЕ В XVI ВЕКЕ (ГДАНЬСКИЕ ОЧКИ ПРУССКОГО КНЯЗЯ АЛЬБРЕХТА)

Историей очков в Польше до сих пор занимались немногие исследователи и чаще всего в стороне от истории окулистики (А. Беднарски, В. Меляновски, З. Квятковска-Кавецка). Опубликованная статья раскрывает новые проблемы в истории очков в Польше в XV и XVI веках. Вступительная часть включает краткий очерк развития очков в Европе до XVI века. В следующей части систематизированы материалы в области очков в Польше в XV и XVI вв. на базе имеющейся литературы и следующих источников: 1) реестра движимого имущества и завещаний, 2) иконографии, 3) заметок в художественной литературе и словарях XVI века, 4) заметок в переписке между частными лицами.

Основная часть статьи посвящается анализу не использованной до сих пор в литературе предмета новой категории источников, каким является корреспонденция (переписка между частными лицами). Существеннейшую роль играет здесь письмо князя Альбрехта бургомистру Гданьска Яну Вердену в 1542 году.

Оказывается, что это письмо является первым известным заказом на очки в Польше. Оно доказывает, что в Гданьске уже в середине XVI в. существовали мастера, которые изготовляли очки, а не как предполагали до сих пор — что очки в Польше начали изготавливать в конце XVI века.

Кроме того, предполагается вероятность факта, что часть очков, упомянутых в списках, привозилась из Гданьска, а не из Италии, Германии или из Франции, как это предполагалось до сих пор. Анализ письма 1542 г. позволил установить, что князь Альбрехт страдал от амблиопии (слабости зрения вследствии косоглазия) одного глаза.

До сих пор было известно только, что князь имел косоглазие.

L. Bieganowski, J. Małłek

NEW CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF GLASSES IN POLAND IN THE 16TH CENTURY (THE GDAŃSK GLASSES OF PRINCE ALBRECHT OF PRUSSIA)

Not many scholars have been preoccupied with the history of glasses and those that did pursue this particular subject most frequently did so on the margin of the history of ophthalmology (including A. Bednarski, W. Melanowski, Z. Kwiat-

[41] J. Pelc: *Ceny w Gdańsku w XVI—XVII w.* Lwów 1937 s. 57, 69, 82, 88

kowska-Kawecka). The article contributes to the history of glasses in Poland in the 15th and 16th centuries. The introductory part contains a brief outline of the development of glasses in Europe to the 16th century. In the next part previous information concerning the history of glasses in Poland in the 15th and 16th
information concerning the history of glasses in Poland in the 15th and 16th centuries has been systematized on the basis of existing literature and the following sources: 1. stock-lists of movables and wills, 2. iconography, 3. mentions in 16th century belles lettres and dictionaries, 4. mentions in correspondence.

The basic part of the article is devoted to an analysis of correspondence — a new category of sources which has been previously neglected in the literature on the subject. The letter written by Prince Albrecht to the mayor of Gdańsk, Jan Werden, in 1542, is most essential here.

It appears that this letter is the first order for glasses to be known in Poland. It proves that glasses producers existed in Gdańsk already in the first half of the 16th century, and not in the second half of the 16th century, as has been believed previously.

It is also probable that part of the glasses mentioned in the selection of quotations had been sent from Gdańsk, and not from Italy, Germany or France, as historians previously believed. An analysis of the text from 1542 made it possible to establish that there was ambylopia in Prince Albrecht's eye with strabismus. Up to now only the Prince's strabismus was known.